

Recenzie

Slavomíra Ferenčuhová: Meno, mesto, vec. Urbánne plánovanie v sociológii mesta a prípad (post)socialistického Brna

Brno, MUNI Press 2011, 275 s. ISBN: 978-80-210-5583-3

Na prahu prekonania „socialistického“ mesta

Kontinuita a zmeny v plánovaní stredne veľkého stredoeurópskeho mesta – príklad Brno.

Plánovanie mesta či urbánne plánovanie je odborná, vedecká činnosť, ktorá stojí na hrane vizionárstva, utópie a politického pragmatizmu. Akiste aj toto napätie robí analýzu a hodnotenie mestského plánovania lákavým. Aké myšlienky, spoločenské a historické súvislosti ovplyvňovali a ovplyvňujú proces plánovania miest, z akých teoretických východísk jeho autori čerpali, ako sa samotné plánovanie menilo a naopak, čo v plánovaní miest pretrváva? Otázky, ktoré sú frekventovane kladené v súčasnom medzinárodnom diskurze špecifického vedného odboru – mestského plánovania – sa v prostredí Čiech a Slovenska neobjavujú tak často¹. Tieto otázky si u nás kladú predovšetkým vedci, ktorých práce možno zaradiť k výskumom Urban Studies, ktoré sú viac (než čo?) doménou spoločenskovedných a humanitnoviedných oblastí.

Tak ako stáli sociológovia za samotným vznikom urbánnych štúdií, aj dnes prinášajú silné impulzy do tejto medziodborovej vednej oblasti – badať to i v prostredí Čiech a Slovenska. Jedno z najvýznamnejších pracovísk spájajúcich rôzne vedné disciplíny zaoberajúce sa výskumom mesta je brnianska Fakulta sociálnych štúdií na Masarykovej univerzite. Skupina mladých sociologičiek tu dokázala za posledných niekoľko rokov vytvoriť rad publikácií a vedeckých podujatí, obohacujúcich súčasnú teóriu a výskum českých a slovenských miest². Nie je preto prekvapením, že jedna z prvých knižných publikácií zameraných na reflexiu súčasných stratégií mestského plánovania, ako aj jej histórie vznikla na tomto pracovisku.

Publikácia *Meno, mesto, vec. Urbánne plánovanie v sociológii mesta a prípad (post)socialistického Brna* Slavomíry Ferenčuhovej, jednej z hlavných iniciátoriek brnianskych urbánnych výskumov, je výnimočnou prácou, ktorá

¹ Študijný a výskumný odbor mestského a širšie územného plánovania je väčšinou súčasťou fakúlt a vysokých škôl technického zamerania, tradične spojené s fakultami architektúry a stavebníctva, ale aj ekonómie a geografie.

² V skratke možno spomenúť sériu konferencií organizovaných na Masarykovej univerzite v Brne: Třetí město, 2011, Československé město včera a dnes, 2009 a Město: Proměnlivá ne/samozřejmost, 2007, ale aj niekoľko monotematických čísiel v odbornom časopise Sociální studia.

v nevidane širokom zábere a zároveň hlbokom konkrétnom výskume analyzuje urbánne či mestské plánovanie v českom, ale aj stredoeurópskom prostredí³.

Vývoj v posledných šesťdesiatich rokoch v postsocialistických krajinách je často chápaný ako revolučný prelom, obrat súvisiaci s celospoločenskou zmenou po roku 1989. Ferenčuhovej rozbor diskurzu urbánnych štúdií k téme preukazuje, že „prístup založený na zámernom odhliadnutí od rámca, ktorý stanovuje všeobecne prijímaný historický výklad udalostí a sociálnych zmien, umožňuje sledovať **premeny i continuity** v oblasti poznania, akou je urbánne plánovanie, idúce naprieč schematicky vymedzenými historickými obdobiami.“ (s. 101) Autorkina snaha po „odstrihnutí“ sa od zaužívaných historicko-spoločenských postulátov vychádza z uvedenia si zložitosti a protirečivosti samotnej premeny tak, ako o tom píše aj významná poľská sociologička Jadwiga Staniszkisová „Pozorujeme-li logiku postkomunistického spoločenského a ekonomického usporiadání, je ještě obtížnější odpovědet na otázky, které se před několika lety zdáli být tak prosté: Kdo vyhrál? A kdy?“ (Staniszkis 2006: 8)

Slavomíra Ferenčuhová si preto zvolila spôsob výskumu, ktorý svojím mechanizmom sľubuje menej zaujatý pohľad. Rozhodla sa skúmať plánovanie prostredníctvom jasne definovaného materiálu – piatich dobových plánovacích koncepcií, vystihujúcich určité historické fázy povojnových dejín Čiech. Zvolila si dokumenty, ktoré časom svojho vzniku vystihujú etapy českej a československej histórie vo vžitom, až určitom „učebnicovom“ radení od totalitného teroru prvej polovice 50. rokov minulého storočia (Koncepcia 1951) cez uvoľnenie v nasledujúcom desaťročí (Koncepcia 1966) a opätovnom reštaurovaní autoritatívneho režimu v období tzv. „normalizácie“ (Koncepcia 1973) až po najaktuálnejšie dokumenty z prvých rokov nového milénia, návratu k trhovému hospodárstvu a slobodnejšiemu parlamentnému politickému systému (Koncepcia 2002 a Stratégie 2007). Autorkina analýza a komparácia vybraných textov ukázala, že zaužívané vzorce historického vývoja pri plánovaní miest nie celkom podporujú revolučný prelom aj v myslení a plánovaní miest po nežnej revolúcii roku 1989.

Kniha *Meno, mesto, vec* je sociologickou prácou, ktorej skúmaným materiálom sú výhradne texty. Plánovacie koncepcie autorka skúmala bez záujmu o poznanie a komunikáciu s jej autormi, ktorí by mohli opäť súčasný pohľad revidovať a reinterpretovať svoje zámery. Rozbor textov, ktoré sú podľa Ferenčuhovej „priamo 'minulými' výpoveďami“ (s. 140) a ako také vhodnejšie pre ich porovnávanie, sa stali východiskom autorkinho pohľadu na plánovanie Brna.

³ Ešte neobvyklejšie je, že Ferenčuhová toto obsahovo rozsiahle dielo vytvorila v rámci doktorandskej dizertačnej práce na Katedre sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne, kde aj v súčasnosti pôsobí. (Ferenčuhová 2009)

Rovnako ako názov knihy *Meno, mesto, vec*, ktorý vychádza z detskej slovnnej hry, skúma autorka texty vo veľkej miere cez pojmy, spôsob ich používania a premeny ich významov. Pojmové analýzy patria k tej najpútavejšej časti publikácie, prostredníctvom používania jazyka a ustálených formulácií, ich významových premien v čase odhaľuje dobovú transformáciu spoločenských stratégií mestského plánovania.

Ferenčuhová sa vo svojom výskume, ako sama píše, snažila odhaliť súčasné trendy v myslení a plánovaní stredne veľkých miest v postsocialistických krajinách strednej Európy. Na základe analýz a porovnaní vybraných opakujúcich sa pojmov a tematických okruhov plánov, akým je **ideálne mesto, ideálny občan** či vzťah k budúcnosti a minulosti Brna za posledných 60 rokov sa jej podarilo predovšetkým odhaliť zložitost' premien, opakovanie a recyklovanie myšlienok, kontinuity i snahy o radikálne odklonenie od starších tendencií naprieč všetkými skúmanými plánmi.

Mestské plánovanie ako intelektuálna činnosť prirodzene hľadá do budúcnosti, zároveň však plánovači vychádzajú z konkrétnej situácie, ktorá je chápaná ako dôsledok historického vývoja. Odkazovanie plánovačov na zmeny vykonané v minulosti predstavujú preto často významnú časť ich textov. V kapitole *Plánovanie ako vyrovňovanie sa s minulosťou* (s. 231.) autorka výstižne analyzovala túto črtu všetkých piatich textov brnianskych stratégií.

Upozorňuje na to, ako texty negatívne hodnotia určité etapy vo vývoji mesta, či už to bolo „živelné a bezplánovité“ kapitalistické plánovanie alebo neflexibilné centrálné plánovanie socialistickej éry a následné „detské“ chyby „nového začiatku“ po roku 1989. Vyrovňovanie sa s históriou autorka chápe ako „legitimizačnú stratégiu“ k prijatiu nových aj radikálnych opatrení. „Vyjadrenie odstupu od minulosti, ktorá je negatívne hodnotená, je stratégiou presadenia plánu predkladaného do budúcnosti.“ (s. 240) Odmietanie histórie ako charakteristický prvok myslenia obdobia modernizmu sa vo svojej revolučnej novátorskej rétorike prejavovalo predovšetkým v pláne z 50. Rokov, teda typicky v období tesne po politicko-spoločenskej zmene. Podobne aj prvý plán, ktorý vznikol po roku 1989, svoj ideál však nehľadá v celkom novej koncepcii, ale navracia sa k tradícii obdobia medzivojnového a predvojnového „zlatého veku“ (s. 239) mesta.

Napriek jasnému odklonu plánovačov od prác svojich predchodcov množstvo konkrétnych plánov prechádza naprieč jednotlivými stratégiami od socializmu po súčasnosť. Ferenčuhová ukazuje, že ide predovšetkým o plány týkajúce sa funkčného členenia mesta, jeho rozširovania vo veľkej miere súvisiaceho s riešením dopravy či energetických stratégií. Koncepcie, ktoré pretrvávali vo všetkých skúmaných plánoch a stratégiách, teda úzko súviseli s praxou urbánneho plánovania, vychádzajúceho z dát získaných predovšetkým z výskumov technických a prírodných vied.

Inžiniersky spôsob chápania plánovania mesta, často spájaný s totalitnými stratégiami, je teda tým, ktorý v určitej miere stále reziduje aj v brnianskych koncepciách. „Významnou myšlienkou, ktorá pretrváva až do 21. storočia, je presvedčenie o tom, že úprava priestoru je základom ovplyvňovania sociálnych javov a života, ktorý sa v meste odohráva.“ (s. 229) Korene takejto dôvery⁴ v schopnosti vedy možno vidieť aj v teoretických koncepciách myslenia modernizmu podobne ako spomínaná stratégia odmietania a kritiky predošlých mestských plánov a zásahov vo všetkých skúmaných brnianskych mestských plánoch.

„Post je kódom pro bezradnost upadající do zajetí toho, co je módní. ... *Minulost plus Post – to je základní recept, s nímž mnohmluvně, nechápavě a neschopni porozumění stojíme tváří v tvář skutečnosti, která se zdánlivě rozpadá*“ tvrdí nemecký sociológ Ulrich Beck (Beck 2004), o ktorého citát sa autorka opiera pri argumentácii používania pojmu (post)socialistické mesto. Postsocialistický pre ňu znamená stojaci na prelome „dosiahnutia určitej novej situácie“. (s. 125)

Po spoločenskej a politickej zmene v roku 1989 v strednej Európe sa stalo plánovanie v spoločnosti, ale aj v mestskej správe ako takej určitým tabu. Toto „hluché“ obdobie mestského plánovania (s. 10) súviselo s odhalením mocenských stratégií a totalitných súvislostí inžiniersky orientovaného rozhodovania a negatívne ovplyvnilo aj jej prijímanie v 90. rokoch minulého storočia a obrátilo sa k liberálnejšiemu a individuálnejšiemu prístupu k plánovaniu.

V posledných rokoch však narastá vlna záujmu o plánovanie nielen z hľadiska vedeckých bádání, ale aj v samotnej postsocialistickej spoločnosti. Častokrát fragmentárne a „bezplánovité“ rozhodovania mestských správ v oblasti koncipovania životného prostredia a ďalšieho vývoja miest aktivizuje občiansku spoločnosť mesta. Počet občianskych iniciatív a zoskupení, ktoré sa snažia participovať a zmeniť stavebné, dopravné či sociálne plány miest formované vo veľkej miere stratégiami súkromných investorov, stále narastá.

Slavomíra Ferenčuhová aj napriek tomu, že prísne sleduje len texty „historických“ plánov mesta Brna odhaľuje a naznačuje tieto súčasné spoločenské premeny. Autorka odhaľuje meniace sa (post)socialistické mesto, ktoré postupne stráca svoje socialistické špecifikum v rámci európskych miest a zároveň si udržuje kontinuitu akéhosi revolučného očakávania spomínanej „novej situácie“, podobne ako to je dnes v spoločenských procesoch prebiehajúcich naprieč celým „západným“ svetom.

⁴ Pojem dôvera v expertné systémy používa Antony Giddens vo svojej publikácii *The consequences of Modernity*. Uvádza ho ako jeden z charakteristických prvkov modernity, ako „spůsob nebo organizace sociálního života, které se vynořují v Evropě asi od 17. století a které se stali více či méně celosvětovými.“ (Giddens 2010: 11)

LITERATÚRA

- BECK, U., 2004: Riziková spoločnosť. Na ceste k inej moderne. Praha, SLON.
- FERENČUHOVÁ, S., 2009: Meno, mesto, vec: Premeny urbánneho plánovania, sociológia mesta a prípad (post)socialistického Brna. Dizertačná práca Katedra sociológie, fakulta sociálnych štúdií, Masarykova univerzita v Brne, Brno, 242 s.
- GIDDENS, A., 2010: Dúsledky modernity. Praha, SLON, s. 11.
- STANISZKIS, J., 2006: Postkomunismus, zrod hádanky (Postcommunism – the emerging enigma). Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 8.

Peter Szalay
Ústav stavebníctva a architektúry SAV
Bratislava